

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

УДК 35:340.131+342:347(477)

А. О. Рибалкін

кандидат юридичних наук, доцент
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
кафедра загальноправових дисциплін
просп. Гагаріна, 26, Дніпропетровськ, 49005, Україна

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ, ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УКРАЇНІ

У статті досліджено актуальні питання співвідношення змісту принципу верховенства права, визначеного у міжнародних стандартах та у чинному законодавстві України. Проаналізовано практичні проблеми реалізації принципу верховенства права в Україні у сучасних трансформаційних умовах.

Ключові слова: верховенство права, принцип, Конституція України, міжнародний стандарт.

Постановка проблеми. Теоретико-правовий аналіз феномену правової держави пов'язаний з принципом верховенства права, як однією з умов становлення і розвитку правової держави [1, с. 117–122]. У такому контексті актуалізується аналіз стандартів європейського законодавства щодо захисту прав людини, основоположних свобод, поняття та реалізація принципу верховенства права в європейському просторі та поняття верховенства права та його юридичне закріплення в чинному законодавстві України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У контексті розбудови правової держави принцип верховенства права досліджено в роботах таких науковців, як: Д. Вовк, В. Гайворонський, С. Головатий, А. Заєць, М. Козюбра, Л. Наливайко, С. Погребняк, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скрипнюк, Б. Таманага, М. Цвік та ін. [2, с. 110–130; 3; 4, с. 26; 5; 6, с. 1627; 7, с. 3; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18]. Сьогодні в науці можна виокремити два основні методологічні підходи щодо тлумачення принципу верховенства права: по-перше, через акцентування проблематики забезпечення й захисту прав людини і громадянина та верховенства закону [18,

с. 51; 19, с. 261–263; 2; 6, с. 1627; 17; 9; 20, с. 148–219]; по-друге, через процес функціонування державної влади [21, с. 28; 22; 23, с. 33].

Постановка завдання. У даній публікації пропонується на основі узагальнення теоретичних досліджень та положень чинного законодавства України дослідити зміст та проблеми реалізації принципу верховенства права в Україні.

Виклад основних положень. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини закріплюють основоположний принцип верховенства права та надають його тлумачення. Україна ратифікувала конвенцію та закріпила принцип верховенства права у своєму законодавстві, тим самим взявши на себе зобов'язання дотримуватись європейських стандартів. З моменту утвердження Україною незалежності відбулося відродження ліберально-демократичної традиції у вітчизняному конституціоналізмі. Концепція демократичної, правової держави стала складовою частиною української державницької ідеології [24, с. 43].

Рух України в напрямі розбудови демократичної та правової держави, поступове зближення національної правової системи з країнами західних традицій права обумовлюють потребу в сприйнятті праворозуміння, підходів до правових принципів, які панують у розвинутих демократичних країнах. У цьому зв'язку тематика міжнародних стандартів прав людини видається однією з найбільш актуальних, оскільки має як теоретичне, так і практичне значення. Хоча міжнародні стандарти прав людини в силу своєї універсальності є вершиною цивілізаційного імперативу, однак і щодо них можна визначити основоположні елементи, до яких у першу чергу відноситься принцип верховенства права [25, с. 15].

Ідеал верховенства права став нині чи не найпопулярнішим у всьому світі. Він став найважливішою складовою міжнародно-правових актів. Цей принцип все частіше фіксується у національних конституціях і законах, він є джерелом для національних та міжнародних судів. Принцип верховенства права набув характеру глобального ідеалу, але, незважаючи на це, його поняття, на думку багатьох західних правознавців, досі залишається «сутнісно спірним». Не останньою спробувала внести визначення у цей принцип Венеціанська Комісія з прав, яка є дорадчим органом Ради Європи з питань конституційного права, що надає висновки про відповідність проектів законодавчих актів європейським стандартам та цінностям [26, с. 30].

Спробою внести ясність у визначення цього, вкрай актуального, принципу стала також доповідь щодо визначення поняття верховенства права, прийнята Венеціанською Комісією на 86-му пленарному засіданні. Доповідь побудована головним чином на аналізі підходів до розуміння верховенства права в міжнародно-правових документах, конституціях та законодавстві низки країн, а також у науковій літературі. Потреба в підготовці цієї доповіді з наслідковим ухваленням резолюції, як це впливає з обґрунтування автора ініціативи, полягала передусім у тім, що на той час не всі органи Ради Європи (не кажучи вже про національний рівень держав-

членів) використовували єдину термінологію у питанні тлумачення поняття «rule of law».

Основні аспекти значимої сторони доповіді виявляються у наступному: по-перше, в доповіді ставиться питання пошуку загальновизнаного чіткого розуміння поняття «rule of law» (що становить теоретичний бік справи) із спрямованістю на максимальну практичність здобутого результату. Тобто, жодним чином, не ставиться за мету вести пошук «формального визначення» поняття «верховенства права», що на початку було притаманно практично всьому загалові вітчизняних науковців, які прямо чи опосередковано досліджували цю тематику. Завданням було викласти теоретичні основи розуміння верховенства права, з тим щоб озброїтися конкретним інструментарієм його практичного застосування. По-друге, принцип обов'язково складається з низки важливих елементів, стисло розкриваючи їх зміст: законність; юридична визначеність; заборона свавілля; доступ до правосуддя; дотримання прав людини; заборона дискримінації та рівність перед законом. По-третє, важливими також є наведені в доповіді тези про те, що «верховенство права є концепцією, властивою всім статтям Конвенції». Якщо аналізувати практику Європейського суду з прав людини в цьому питанні, то можна дійти одного з найважливіших висновків про те, що Суд ніколи не ставив завдання формального визначення цього принципу. Якщо аналізувати вступ у доповіді Венеціанської Комісії, від самого початку варто зазначити, що попри термінологічну схожість поняття «верховенство права» не виступає синонімом ані поняття «верховенство закону», ані поняття «правова держава» [17, с. 30].

У наукових дослідженнях, присвячених проблемі правової держави, існує велика різноманітність визначень, але майже у всіх дефініціях містяться посилання на основоположний характер принципу верховенства права як основної умови формування та функціонування правової держави.

У підходах до розуміння принципу верховенства права продовжує спостерігатися досить широкий спектр думок — від ототожнення його з традиційним для вітчизняної (та й не тільки) теорії і практики принципом верховенства закону (щоправда, часто з уточненням — «закону, що виражає волю більшості або всього населення» [27, с. 16], «правового закону» [28, с. 69]), до зведення верховенства права до верховенства розуму і справедливості [29, с. 37]. Не подолане як серед юристів-практиків, так і науковців, зазначає М. Козюбра, скептичне ставлення до самого принципу верховенства права [30, с. 150]. Так, О. Скрипнюк наголошує, що верховенство права — це такий основоположний принцип правової держави, без якого неможливе здійснення прав і свобод особи, а також гарантій, що надаються їй з боку державної влади [31, с. 139–140]. С. Головатий у монографії «Верховенство права: український досвід» зауважує, що без визнання та забезпечення верховенства права саме лише бажання захистити права людини неодмінно лишається недосяжним, а захист — неефективним. Зокрема, вченим обґрунтована нова концепція принципу верховенства права, згідно з якою право розуміється як самостійний, унікальний і самобутній феномен, який має, передусім, власне призначення і не зводиться до кате-

горій держави [6, с. 1627]. С. Погребняк підкреслює, що принцип верховенства права (англ. — rule of law) є одним із провідних елементів засад конституційного ладу будь-якої сучасної демократичної, правової держави [11, с. 41]. В. Гайворонський акцентує увагу на тому, що принцип верховенства права має сенс лише в разі, якщо право розуміється не просто як сукупність норм, встановлених державою, а як сукупність правил належної поведінки (масштабу, міри), як корпус правил, які легітимовані суспільством, базуються на історично досягнутому рівні соціальної етики [3, с. 115]. Таке розуміння права, на думку автора, не дає підстав для його ототожнення із законом і унеможлиблює ідеалізацію приписів держави. Ця позиція була обґрунтована ще раніше в роботі А. Зайця [7, с. 3]. На думку Н. Оніщенко, в умовах правової держави презюмується те, що праву належить пріоритет перед державою, а також визнається, що кожна окрема особа має невід'ємні і невідчужувані права, що передують самій державі [32, с. 228]. Вищезазначений підхід обґрунтовується і В. Шаповалом [33, с. 7]. На думку П. Рабіновича, принцип верховенства права у правовій державі означає, що держава спеціальними юридичними засобами реально забезпечує максимальне здійснення, охорону і захист прав людини [12, с. 39]. Прихильниками такого підходу в розумінні сутності принципу верховенства права є С. Гусарев, В. Копейчиков, М. Цвік та ін.

Підсумовуючи, слід зауважити, що спроби українських науковців щодо тлумачення принципу верховенства права у деяких аспектах збігаються з європейською думкою. З одного боку, у доповіді Венеціанської Комісії зазначається, що термінологічна схожість понять «верховенство права», «верховенство закону» не є синонімами, але все ж таки, принцип верховенства права має певні обов'язкові елементи, які дають змогу розкрити або уточнити значення цієї норми-діфініції. Зовнішній вираз права у європейських поняттях, концепціях та рішеннях Європейського Суду з прав людини має посилення на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, у яких вказується, що принцип верховенства права належить усім статтям Конвенції. Таким чином, право має матеріальну сутність (субстантивну). З точки зору української позиції, принцип верховенства права, хоч це і викликає багато дискусійних питань з боку науковців, це є саме панування права в суспільстві, таке тлумачення цього принципу у своєму рішенні надав Конституційний Суд України. Цей принцип вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовчу діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті демократичними ідеями справедливості, соціальної рівності, свободи. Праву властиві певні демократичні риси, які повинні бути юридично визначені і закріплені, тобто бути орієнтиром на справедливість, рівність, об'єктивність, моральність. Аналіз європейського законодавства, у порівнянні з чинним українським законодавством, дозволяє говорити про відповідність української внутрішньодержавної політики європейським стандартам верховенства права, європейському розумінню поняття і сутності права. Україна, ратифікувавши європейські стандарти, тим самим відкрила для себе шлях до об'єктивного застосування і визначення верховенства права.

Отже, можна стверджувати, що в сучасній доктрині існує багато різних за змістом визначень верховенства права. Але всі вони умовно можуть бути зведені до двох основних груп: «формальної» та «матеріальної» (органічної) концепцій. Такий поділ є певною мірою традиційним у теорії права [17]. Формальний аспект верховенства права полягає в тому, що в суспільстві мають існувати правові норми, яких дотримуються всі суб'єкти, у тому числі держава. З точки зору матеріального аспекту, верховенство права полягає в пануванні права певного змісту (тобто мають існувати досить чіткі змістовні вимоги, що визначають зміст позитивного права).

Незважаючи на вищенаведені розмежування, йдеться не стільки про теоретичну неузгодженість позицій авторів, як зазначається в науковій літературі, скільки про відмінність методологічних підходів.

Список літератури

1. Наливайко Л. Р. Верховенство права як принцип основ державного ладу України / Л. Р. Наливайко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / головн. ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. — Одеса : ПП «Фенікс», 2006. — Вип. 28. — 528 с.
2. Вовк Д. Принципи верховенства права в Україні: проблеми визначення та дії / Д. Вовк // Юридический вестник. — 2003. — № 3. — С. 110–130.
3. Гайворонський В. Яким має бути механізм впровадження принципу верховенства права / В. Гайворонський // Право України. — 2005. — № 10. — С. 114–118.
4. Гайворонський В. Конституційний принцип верховенства права / В. Гайворонський // Право України. — 2003. — № 5. — С. 24–28.
5. Головатий С. «Верховенство закону» versus «верховенство права»: філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? / С. Головатий // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 2 (33)-3 (34). — С. 96–113.
6. Головатий С. Верховенство права: український досвід : [моногр.] / С. Головатий. — К. : Фенікс, 2006. — Кн. 3. — С. 1627.
7. Заєць А. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування) / А. Заєць // Вісник Академії правових наук України. — 1998. — № 1 (12). — С. 3–8.
8. Козюбра М. Принцип верховенства та вітчизняна теорія і практика / М. Козюбра // Українське право. — 2006. — Число 1 (19). — С. 15–23.
9. Козюбра М. Принцип верховенства права і правової держави: єдність основних вимог / М. Козюбра // Наукові записки НаУКМА : Юридичні науки. — 2007. — Т. 64. — С. 3–9.
10. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія / Л. Р. Наливайко. — Х. : Право, 2009. — 600 с.
11. Погребняк С. Основні вимоги, що впливають з принципу верховенства права / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. — 2008. — № 4 (51). — С. 41–53.
12. Рабінович П. М. Про соціальну сутність сучасних демократичних держав / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. — 1993. — № 1. — С. 34–42.
13. Скрипнюк О. Верховенство права і демократія: концептуальні питання взаємозв'язку / О. Скрипнюк // Вісник Академії правових наук України. — 2008. — № 2 (53). — С. 13–23.
14. Скрипнюк О. Європейський вибір України: проблеми реалізації принципу законності / О. Скрипнюк // Право України. — 2009. — № 1. — С. 97–101.
15. Allan T. R. S. The rule of law as the rule of reason: concept and constitutionalism // Law quat. rev. — Oxford, 1999. — Vol. 115. — № 4.
16. Dicey A. Introduction to the Study of the law of the Constitution (10-th edn., 1965).
17. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Б. Таманага ; пер. з англ. А. Іщенко. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. — 120 с.
18. Цвік М. В. Верховенство права в контексті прав людини / М. В. Цвік // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-ї річниці Конвенції про захист прав

- людини і основних свобод : [матеріали міжнародної науково-практичної конференції] : у 2 ч. — Х., 2000. — Ч. 1. — 326 с.
19. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : [моногр.] / В. М. Селіванов. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. — 724 с.
  20. Погребняк С. П. Основоволожні принципи права (змістовна характеристика) : [моногр.] / С. П. Погребняк. — Х. : Право, 2008. — 380 с.
  21. Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція / М. Козюбра // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 4. — С. 26–32.
  22. Городовенко В. Значення принципу верховенства права при здійсненні правосуддя / В. Городовенко // Юридична Україна. — 2005. — № 12. — С. 4–8.
  23. Грасхоф К. Принцип верховенства права в конституційному судочинстві / К. Грасхоф // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 4. — С. 32–38.
  24. Кудряченко А. Ідея правової держави в контексті європейської інтеграції України / А. Кудряченко // Віче. — 2010. — № 16. — С. 43.
  25. Руднева О. Міжнародні стандарти прав людини та принципи верховенства права: до проблеми співвідношення правових явищ / О. Руднева // Юридична Україна. — 2012. — № 4. — С. 15.
  26. Козюбра М. Верховенство права / М. Козюбра // Право України. — 2012. — № 1–2. — С. 30.
  27. Селіванов В. Методологічні проблеми запровадження конституційних принципів «верховенства права» і «верховенства закону» / В. Селіванов // Право України. — 1997. — № 6. — С. 14–18.
  28. Орзих М. Верховенство права — принцип практической деятельности государства и общества / М. Орзих // Юридический вестник. — 1997. — № 3. — С. 64–72.
  29. Назаренко Є. В. Запровадження в життя Конституції — головна мета сучасного етапу правової реформи державної влади / Є. В. Назаренко // Конституція України — основа подальшого розвитку законодавства : [зб. наук. пр.]. — К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. — Вип. 2. — С. 36–44.
  30. Козюбра М. І. Верховенство права — основоположний принцип правової і політичної систем України // Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. — Х. : Право, 2008. — Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — 728 с.
  31. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України [моногр.] / О. В. Скрипнюк. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. — 600 с.
  32. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії / Н. М. Оніщенко. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — 352 с.
  33. Шаповал В. Верховенство закону як принцип Конституції України / В. Шаповал // Право України. — 1999. — № 1. — С. 5–7.
  34. Петришин О. В. Верховенство права як принцип дії права / О. В. Петришин // Українське право. — 2006. — Число 1. — С. 47–51.

А. О. Рыбалкин

Днепропетровский государственный университет внутренних дел,
кафедра общеправовых дисциплин
просп. Гагарина, 26, Днепропетровск, 49005, Украина

**МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ, ПРАВОВАЯ РЕГЛАМЕНТАЦИЯ
И ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ВЕРХОВЕНСТВА
ПРАВА В УКРАИНЕ**

Резюме

В статье исследованы актуальные вопросы соотношения содержания принципа верховенства права, обозначенного в международных стандартах и в действующем законодательстве Украины. Проанализированы практические проблемы реализации принципа верховенства права в Украине в современных трансформационных условиях.

Ключевые слова: верховенство права, принцип, Конституция Украины, международный стандарт.

A. O. Rybalkin

Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs,
The Department of Common Law disciplines
Gagarin ave., 26, Dnepropetrovsk, 49005, Ukraine

**INTERNATIONAL STANDARDS, LEGAL REGULATION AND
IMPLEMENTATION ISSUES THE RULE OF LAW IN UKRAINE**

Summary

Actual questions of the correlation of content of the principle of the rule of law as defined in the international standards and in current legislation of Ukraine are investigated in the article. Practical problems of the principle of the rule of law in Ukraine in modern transformational terms are analyzed.

Key words: rule of Law, principle, the Constitution of Ukraine, international standard.